

„Katasztrófákkal körülbástyázva”

Gondolatok a könyvtárban

„A gyermek anyja hangjára figyelve ismerkedik a nyelvvel, a matematikus a természetből lesi el »matematikai anyanyelvének« törvényeit.” E furcsa kijelentés René Thomtól származik, attól a francia matematikustól, aki „a természet hangjaira figyelve” egy új elmélettel állt elő — a katasztrófaelmélettel (*La théorie des catastrophes: état présent et perspectives*. Warwick, 1973). „Tulajdonképpen az embrió fejlődésének vizsgálata vezetett el a katasztrófaelmélet megteremtéséhez” — fedi fel matematikusi kártyáit René Thom. A biológia hatalmas adattemető, melyre felérne egy kis rendezés. Jó volna végre meggyőzni a biológusokat arról, hogy tudományuk fejlődése nem az újabb kísérleti adatok előállításától, hanem inkább a biológikum agyi szimulálásának fejlesztésétől függ. Mi lenne, ha gondolkodásunk a bevett tudományos sémákat felrúgva fordított utat járna be: az életjelenségek tanulmányozása alapján próbálna fényt deríteni az anyag és energia bizonyos szerkezeti és dinamikai törvényszerűségeire. Ez a kérdésfelvetés még a szűkebb embriológiában is „katasztrófálisan” újnak bizonyult — az embriológusok többsége nem ismeri vagy nem fogadja el René Thom igen nagy matematikai szigorral megfogalmazott elméletét, holott az E. C. Zeeman szerint egy remek gondolatot csempészett be az embriológiába (E. C. Zeeman: *Catastrophe Theory*. Coventry, 1974). René Thom a modern matematika — közelebből a topológia — nyelvében kínál értelmes magyarázatot olyan kellőképpen még máig sem ismert életdinamikai törvényszerűségekre, amelyek, rejtett formában, egyéb területeken is igen fontos szerepet játszhatnak. A katasztrófaelmélet embriológiai vonatkozása azért fontos, mert arra a mindnyájunk számára gyakorlati kérdésre kínál választ, hogy a helyi genetikai kód hogyan, milyen módon irányítja az embrió általános fejlődését.

Lehet, hogy kezünkben van az embrionális fejlődés biológiai ellenőrzésének egzakt elméleti kulcsa. Túlzott reményekre mégsem jogosíthat ez fel senkit: igen nagy még a szakadék az elméleti elgondolások és gyakorlati alkalmazásuk konkrét lehetősége között.

A katasztrófaelmélet „nyelvét” tulajdonképpen még igen kevesen „értik”. E. C. Zeeman a ritka „értők” közé tartozik. Ő volt az, aki felismerte: a katasztrófaelméletet a tudományköziség kényszere hozta létre, az elméletalkotó René Thom sokrétű, interdiszciplináris elkötelezettségét csak így tudta kristálytiszta formába önteni (*Catastrophe Theory: A Reply to Thom*. Warwick, 1973). Ez a nyelv azért lehet univerzális, mert nem a tiszta spekuláció szüleménye. A számítógép és az agyi idegrendszer Neumann János felismerte párhuzama már önmagában is elég bizonyíték lehet arra, hogy a katasztrófaelmélet nem pusztán képzelgés (*A számítógép és az agy*. Bp., 1974). Neumann Jánosnak kutatásai során rá kellett döbbsennie arra, hogy lehetséges egy, a miénktől teljesen eltérő matematika is. René Thom sem éri be ennél kevesebbel. Ahogyan Neumann szükségyszerűen a nyelv problémájához jut el, René Thom látszólag „meredek” alternatívája sem minden alpnélküli: a katasztrófaelmélet olyan többdimenziós topológiai nyelv, melyben gondolkodásunk paraméterei „katasztrófaváltozásoknak” vannak alávetve. E többdimenziós nyelv szintaktikai lehetőségei végtelenül bonyolultak.

Szerencsére manapság kezd már szertefoszlni a számítógépekhez fűződő mítosz. A számítógépek elméletének kétségkívül a viszonylag könnyebb (legalábbis a szakemberek szerint könnyebb), leginkább hozzáférhető, mondhatjuk leglátványosabb oldalát alkotják a programozási nyelvek. Mégis agyunk igen nehezen fogja fel az algoritmusok nyelvét. Talán azért van ez, mert túlságosan szokatlan számunkra ez az új gondolkodásmód, talán azért is, mert — amint Neumann mondja — agyunk nem a matematika nyelvét használja. De elsősorban talán mégis azért, mert nem tudunk elég rugalmasan gondolkodni ahhoz, hogy mindenkori gondolkodási sémáinkat is felülvizsgáljuk.

A véges matematikára alapozó számítógép teljesítményét nem lehet számottevően tovább növelni sem a műszaki berendezés (*hardware*), sem a programozási nyelvek (*software*) tökéletesítésével, az igen bonyolult gazdasági-társadalmi jelenségek modellálásához szükséges matematikai nyelvezet (a René Thom-féle modern „anyanyelv“, a *fineware*) megalkotására van szükség — állapítja meg Mircea Malița (*Concepte matematice și științele sociale. In: Sisteme în științele sociale*. Buc., 1977). René Thom a véges matematikák (a mátrixalgebra és az axiomatikus irányzat) egyeduralmát törli meg azzal, hogy visszahelyezi jogaiba a geometrikus gondolkodást — a topológiát. Míg a klasszikus differenciálszámítás a folytonosságon alapul, a katasztrófaelmélet a diszkontinuitások geometriai szemléletű megragadására összpontosít. Ez a szemléletes és mégis bonyolult elméleti nyelv a katasztrófa-szemlélet legfőbb erőssége, ezáltal képes a katasztrófaelmélet a való világ szinte valamennyi folyamatának modellálására.

Mintha csak a fenti optimizmust kívánná cáfolni, René Thom hirtelen gesztussal visszavonja elméletét: „Magam sem tudom, létezik-e valójában ilyen elmélet!“ Amire csak rádupláz L. Wolpert angol biológus szellemes megjegyzése: „Az az elmélet, amely mindenre magyarázatot ad, semmire sem ad magyarázatot.“ Ezt az ellentmondást próbálja feloldani Edmond Nicolau (*Aplicații biologice ale teoriei catastrofelor. In: Probleme actuale de informatică și conducere*. Cluj-Napoca, 1977), amikor különbséget tesz a matematikai és az alkalmazott katasztrófaelmélet között. René Thom kétértelmű gesztusa nyilván az alkalmazásokra vonatkozott. Alkalmazásaiban ugyanis nem tekinthetjük ezt az elméletet a szó megszokott értelmében vett elméletnek, azaz olyan feltevérendszernek, amelyből új, kísérletileg ellenőrizhető következtetéseket lehet levonni. A különböző alkalmazási területeken (biológia, etológia, lélektan, neurofiziológia, fizika, kémia, nyelvészet stb.) a katasztrófaelmélet olyan módszernek tekinthető, amellyel rendszerezni tudjuk az empirikus adatok halmazát, s e rendszerezés kezdeti magyarázatát adja a jelenségeknek. A katasztrófaelmélet tehát egyszerre több és kevesebb valamely átlagos tudományos elméletnél. Több, mert univerzális jellegű, a legkülönbözőbb tudományágak számára ígér közös nyelvet. Kevesebb, mert mint alkalmazott modelltől nem lehet elvárni, hogy olyan egyértelmű legyen, mint egy képlet vagy mint Claude Bernard biológiai kísérletei. Ezért nem sürgeti maga René Thom sem modelljeinek gyakorlati igazolását. Elmélete túllentül friss még ahhoz, hogy az általános rendszerelmélethez hasonló karriert fusson be. Az sem lehetetlen — tűnődik a szerző —, hogy a katasztrófaelmélet is a pszichoanalízis sorsára jut. De ami lényeges benne, az akkor sem véz el: új látószöveget, új szemléletmódot kínál természet- és társadalomtudományoknak egyaránt.

René Thom maga is tisztában van azzal, hogy elmélete semmilyen választ nem tud adni az embert foglalkoztató nagy problémákra. Gondolkodásmódjának alkalmazásaival ismerkedve azonban, úgy tűnik, a matematika mégsem a rideg szigor, a félelmetes szuperagy titkos laboratóriuma, hanem a világot megérteni akaró, kifejezőeszközeink szükségességét leküzdeni vágyó ember titáni harcának „katasztrófákkal körülbástyázott“ színtere.

Dominics Sándor

Marxista emberszemlélet

Amikor Roth Endre 1975-ben közölte *A sokdimenziós ember* című tanulmányát*, a cím után ítélve úgy tűnt, polemikus eszmecserének lehetünk tanúi Herbert Marcuséval, aki meghirdette az „egydimenziós ember“ elméletét. A könyv tanulmányozása azonban már akkor meggyőzött arról, hogy a marcusei egyoldalúság elutasításán túlmenően sokkal többről van itt szó: egy marxista emberszemlélet körvonalazásáról. Azóta ez a benyomás nyilvánvaló bizonyossággá vált, hiszen a múlt év végén újabb

dolgozat került ki a bölcselő műhelyéből, amely a sokdimenziós ember egyik dimenzióját — kreativitását — helyezte a filozófia nagytölencsége alá.**

Roth Endre látásmódjában a sokdimenziósság nem azt jelenti, hogy mindenki minden területen kiváló alkotásra képes. „Egy politikai személyiségnek — írja — nem kell feltétlenül zenei képességekkel rendelkeznie, aminthogy a tudomány területén működő személyiségnek sem kell feltétlenül élsportolónak is lennie.“ (1:34.) Ez így igaz, hiszen a

* Roth Endre: *A sokdimenziós ember*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

** Roth Endre: *A kreatív ember*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1978.

sokoldalúság nem azonos a mindenhez értelemmel, egyebek között már csak azért sem, mert különböző látószögből nézve a világot, mindenki a *maga nézőpontjából* lát a legjobban. A hangya jobban tudja, miként kell kikerülnie az útját álló fűszálat, mint az, aki a torony tetején a messzeséget kémleli; s éppen ezért jó is, ha nem fogadja meg a toronyőr tanácsait. Egy azonban biztos: a *valamihez* értés és az *adott* — szűkebb vagy tágabb — *szakörben újat alkotni*, vagyis az alkotókészség mint lehetőség minden ember számára adott. Ezen a vonalon viszi tovább Roth Endre megelőző munkájának gondolatait, bontja ki az emberi kreativitás mibenlétét.

Szerzőnk tanulmánya: alkotás az alkotóképességről. Így az a furcsa helyzet adódhat, hogy a tanulmányírónak a teremtképességről szóló fejtegetéseit visszafordíthatjuk önmaga felé, nyomon követhetjük, mennyiben igazodik *saját* alkotása a kreativitás általa föltárt általános követelményeihez. Nos, Roth Endre könyvének határozott pozitívuma, hogy nemcsak a kreativitásról szóló fejtegetést jelent, de maga is *kreáció*. Ezt természetesen igazolhatjuk.

A könyv egyik alapvető megállapítása az, hogy a kreatív ember és műve a köznapitadatot számára föl nem tárt *összefüggéseket* hoz felszínre. A tanulmány fő érdeme éppen az, hogy ilyen összefüggérendszerbe állítja be az alkotóképesség témáját. Gyakran gúnyolódnak a filozófusokkal ekképpen: a szaktudós *valamiről* tud mindent, a filozófus *mindenről* tud valamit. A filozófus oldalán a felszínességet sejtető, a konkrét tudományok művelőjénél a mélybelátást feltételező ilyen élcelődés egy jól megírt bölcséleti munka esetében a legkevésbé sem jogos. A „*valamiről*” és a „*mindenről*” ugyanis a filozófiai alkotásban, szerencsés esetben, egymásba szervesül, a bölcséleti mű szintézisteremtéssel, új kapcsolatok föltárásával ellensúlyozza a szakszempontról potenciálisan fenyegető egyoldalúságot, anélkül hogy az általánosságok semmitmondásánál kötne ki. Ilyen szerencsés kreatív egységteremtésnek tekinthetjük a vizsgált dolgozatot.

Íme csak felsorolásszerűen néhány, a szaktudósok általános egy-látószögűségét kiküszöbölő, egységbe olvadó sík Roth Endre munkájában: jelen van ebben a könyvben a *logikai* nézőpont (megtaláljuk benne a kreativitás fogalmának meghatározását, elemeinek strukturális elemzését); alkalmazza a szerző a *dinamikus* láttatást (fölvázolja az alkotófolyamat kibontakozásának szakaszait); a megközelítési mód mélységesen *dialektikus* (föltárulnak a kapcsolatok, így egyebek között az intelligencia és a kreativitás,

a munka és az alkotókészség stb. között); nem hiányzik a *statisztikai* elemzés sem (arra nézve, hogy a kiváló kreatív személyek megoszlásának milyen a statisztikai gyakorisága); beleszövődik a vizsgálódásba az *etikai* nézőpont (az alkotótevékenységet folytató ember erkölcsi lény minőségében is megjelenik); feloldódik az analízisben a szakirodalomban leggyakrabban érvényesített szempont: a kreativitás *lélektani* megvilágítása (szemügyre veszi a szerző a kreativitásnak a pszichológusok által megjelölt fokozatait); megtaláljuk az alkotóképesség *biológiai* alapjainak szaktudományi látószögét (a könyvíró jelzi a biológiai összetevők fontosságát az alkotásban, anélkül hogy ezeket kizárólagosaknak tartaná); nem hiányozhat a *társadalmi-szociológiai* szempont sem (kiderül, mennyire meghatározó jellegű az újat teremtő képesség kibontakozásában a társadalmi környezet); a szerző szeme előtt lebeg a gyakorlati alkalmazás fő területe: a *pedagógia* (a kivételes képességű gyermekek oktatásának, a túlkorai, az egyoldalú szakosodás hátrányainak problémája); s természetesen a fő helyet kap az általános *bölcséleti* megvilágítás (a kreativitásnak mint az ember nembeliségéhez hozzátartozó összetevőnek a taglalása). S mindezek a vonatkozások nem a „mindenről valamit” mondó, hanem a „valamiről mindent tudni akaró” szakvélemények ismeretében alkotóan általánosító filozófus szintéziseként jelentkeznek.

A *kreatív ember* című tanulmány rámutat arra, hogy az alkotó gondolkodás nem az egyedül helyes, megszokott válaszokat keresi, hanem több irányban halad előre, menet közben újrafogalmazza a problémákat, s ami lényeges: a vizsgált kérdésekre több lehetséges választ feltételez. Nos, Roth Endre munkája e tekintetben is kreatív alkotás, a nyitottság jellemzi, nem a kizárólagosság érvényével fogalmaz, sőt szó szerint felszólítja olvasóit a továbbgondolásra, kérdésfeltevéseinek önálló továbbvitelére. Ekképpen, ha e munka olvasóiban újabb gondolatok fakadnak — még ha ezek esetleg a szerzővel vitatkozni kívánó szellemben születnek is —, ez mindenképpen a tanulmányirót igazolja (aki egyébként az alkotás befogadásának ezt a kreatív módját is anticipálja könyvében). Bizton állíthatjuk: a kreáció e jegyét — a gondolatébresztést — magán viseli Roth könyve. Íme, csak ötletszerűen, milyen továbbgondolási lehetőséget lát e munka alulírott olvasója.

Roth Endre hiteles érvekkel igazolja: a kreativitás általánosan emberi vonás. „A kreatív képességek minden fokozata és formája statisztikailag viszonylag egy-

forma elosztásban lehető fel minden nagycsoportban (osztályban, rétegben, kasztban, rendben), valamint a különböző közösségformákban (törzsekben, népekben, nemzetekben) — írja (2:39.). Érdemes eltöprengeni ezen a társadalombölcseleti konklúzió. Az emberiséggel való azonosságunk nagyszerű érzése egyebek között annak az átélését jelenti, hogy — **nem különbek**, de nem is kevésbé értékesek, hanem egyszerűen csak — **olyanok** vagyunk, mint bármely más embercsoport. Az öntömjénező áltatás avagy az indokolatlan (a lenézetségből táplálkozó) alacsonyabbrendűségi érzés éppen emberi nembeliségünk tudatát rombolja. Az osztályszempont szertefoszlását jelenti minden olyan önábrázolás, amely egy nemzet, nép más nagycsoportokkal szembeni KÜLÖNB-ségének illúzióját táplálja — holott az adott nemzeti, népi kultúrát egyszerűen csak a más, hasonló értékű művelődéshez viszonyított különbség jellemzi —, de a legkevésbé jelenti az osztályszempont helyes alkalmazását az, ha valamely osztály iránti elfogultságból nem az objektív társadalmi determináltság, a történelmi hivatás szempontjából, hanem egyetlen általánosan emberi, közös tulajdonság — az alkotókészség — tekintetében rangsorolunk. Szép költői túlzás, de nem tudományos értékű megálapítás mondjuk az, hogy „nálunk a földművelő paraszt született filozófus”, hiszen tudjuk: a racionális gondolkodás kreatív érvényesítésének készsége nem csoport-, osztály- vagy nemzeti, hanem ösztársadalmi képesség.

Vagy ott van a szerző arra vonatkozó elemzése, hogy a kreatív folyamatban szükségképpen helyet kap az előkészítés; ezen belül megkülönböztetendő „az alkotásra való általános felkészülés — amely magában foglalja a kreatív személy egész szakmai minősítésének hosszú és összetett folyamatát — a konkrét feladatra irányuló speciális felkészüléstől”. (2: 28.) Érdemes elgondolkodni azon, a könyvben határozottan leszögezett megállapításon, hogy az alkotásban az *általános felkészültség* és a *partikularizált*, tehát az adott konkrét feladatra irányuló összpontosítás elválaszthatatlan egységben van. Ennek az első pillantásra elméletinek tűnő kérdésnek különösképpen napjainkban, szocialista viszonyaink között van súlyos gyakorlati implikációja, ugyanis a tömegkultúra fölkarolása, a népi alkotás ösztönzése során ott kisértethet az *általános* és a *partikularizált* felkészülés közötti egység elhanyagolásának veszélye. Nem lehet valóban társadalmi értékű alkotást teremteni akkor, ha az alkotó alany előtt minden előzetes általános ismeretgyűjtés, kész-

ségfejlesztés nélkül egyedül csak a speciális feladat megoldása lebeg. **Egyszerű igazság**: aki az alkotás szintjén akar énekelni (hiszen az előadóművészet is alkotás), annak nem elegendő fölkelésűlni a sajátos cél elérésére — mondjuk az adott tömegművelődési versenyre —, ezt megelőzően a skálázással kezdődő alapozó szakmai felkészültséget kell szereznie.

Az alkotáshoz szükséges előképzettség fölvet még egy továbbgondolható kérdést: ha a *kreativitás képességként* fogható föl, akkor a minden emberben ilyen vagy olyan fokon ott lappangó alkotókészség mindaddig csak *lehetőségként* mutatkozik, amíg nem teremődnek meg a feltételek e potencialitás realizálásához. A lehetőségből a valóságba való átmenetnek nemcsak a jelzett szubjektív feltétele van (az előzetes tudás megszerzése): a társadalmi viszonyoknak kell biztosítaniuk azt, hogy az alkotókészség valóban realitásban — alkotásban — csapjon át. Az alkotásra felkészült, de felkészültségét nem hasznosított alanyok a helyzete, vagyis a klasszikus kényszerállapot, amikor a michelangelói alkotópotenciált széklábak faragására kell fölhasználni — a társadalmi pazarlás legmagasabb foka. Messzemenően egyetértünk szerzőnkkel abban, hogy „a társadalom önmagát károsítja meg, ha kreatív értékeit elpazarolja”. (2:50.) Morfondírozni lehetne ezen az elméletileg mindenki előtt világos igazságon. A téoriából a gyakorlatba szökkenve ugyanis nem olyan egyszerű eldönteni, mikor is nem pazarol a társadalom. Adjunk igazat annak az ifjú titánnak, aki így érvel: „amíg a terménybetakarításra fordítottam fizikai erőmet, az alatt az idő alatt szellemi koncentrációval sokkal nagyobb értéket jelentő verset írhattam volna”? Avagy vágjunk vissza ekképpen: „hát-ha éppen a terménybetakarítás közben szerzett élmény lesz egy remek vers ihletője”? A szerző idéz egy külföldi szerzőt, aki szerint a második világháború másképpen alakult volna, ha Fermi, Tellert vagy Oppenheimert arra kötelezték volna, hogy a tábort konyhában vagy az ezredzenekarban szolgáljon. Még ha van is ebben túlzás, az igazságmagot ott találhatjuk mögötte: a társadalom akkor nem pazarolja el alkotó értékeit, ha mindenkit képességeinek leginkább megfelelő posztra helyez, s maximálisan kibontakoztatja minden területen kreativitását.

Hogy ezt a helyet konkrét esetekben hol kell kijelölnünk? Erre ne a szerzőtől, hanem — ha a helykijelölésben illetékesek vagyunk — önmagunktól várjunk választ, a szerző ugyanis csak arra vállalkozott, hogy alkotóan *megfogalmazza* a kérdéseket.

Balázs Sándor

József Attila érlelődő fénye

Újabb időkben a monográfiaírás legáltalban olyan hálátlan feladat, mint a lexikon- vagy szótárszerkesztés. S legáltalban olyan nélkülözhetetlen is. Bíráljuk, hiányait vesszük számba, ugyanakkor pótolhatatlan kézikönyvként használjuk.

A hálátlanságot hivatalból a kritikusnak kell kezdenie. Hiszen — s itt állunk a felmerülő jogos kétségek egyikénél — vajon miért van szükség arra, hogy bármily nagy költő monográfiájánál az élet mindössze öt esztendejéről (1923—1927) ilyen terjedelemben szóljunk? Ha a monográfia első kötete esetében, a *Fiatalkor életek indulójánál* még természetes lehetett az, hogy József Attila első tizenkilenc évének hasonlóan vastag kötetet szentel Szabolcsi Miklós; ha a munka kezdetén magától értetődőnek számíthatott az, hogy egy leendő teljes életmű áttekintésének alapjait kell lerakni, tehát túl kell lépni a megszokott oldal-számon; most viszont annál inkább magyarázatra szorul a tény: egy bármily jelentékeny költői élet és versvilág mindössze néhány esztendeje miként nyerhet ilyen terjedelmes tárgyalást.* Vajon terjedelméről van szó egyszerűen, avagy túlbeszélésről; netán olyan kérdések bevonásáról, amelyek nem tartoznak elengedhetetlenül a József Attila-monográfiához? Ha mentességnek tekinthető is néhány kétségtelen, a szokott életrajzírástól elütő körülmény — a kérdés, lényegében, további választ vár.

Mentség, illetve magyarázat az, hogy a költő életének olyan éveiről van szó, amelyek jelentékeny fordulópontokat képviselnek életében és költészetében egyaránt. Ugyanakkor éppen ez az időszak az, amely jó néhány olyan alapvető kérdést vet fel, amely évtizedek óta tárgya nemcsak a József Attila körüli vitáknak, hanem a József Attilán kívüli vitáknak is: például az avantgarde szerepe, súlya, hatása líratörténetünkben stb. Ide tartoznak ezek az alapvető irodalomtörténeti problémák? Éppen egy József Attila-monográfia keretein belül szükséges nekifutni akár a hazai expresszionizmus tisztázatlan kérdései megoldásának? Ez már a monográfia műfaját, a feladat felfogását érintő, következő kérdés.

Miként fogja fel mindezt Szabolcsi Miklós? Kötete felépítése válaszolhat erre a kérdésre első fokon. S azonnal meg kell vallani: rendhagyó monográ-

fiával állunk szemben. Sőt, hogy alig megkerülhető paradoxonban fogalmaznak: egy rendes-rendhagyó monográfival. „Rendes” hallgatóságos előírást követő az, hogy kronológiai rendben sorra veszi előbb a költő életének eseményeit, majd a megfelelő időszak költői termésének taglalását. De már itt is megszegi a szabályokat! Hiszen miközben az életrajzi eseményeket a földrajzi színhelyek változását követve veszi sorra, aközben a versek ízeletetésénél, az élet és mű egybekapcsolásánál kétféle eljárást alkalmaz; nem jár el következetesen. 1923 őszétől 1924 őszéig: a szegedi egyetemi felvételig József Attila budapesti életét, körülményeit tárgyalja; 1924 őszétől 1925 őszéig a magyar—francia—filozófia szakos egyetemistával ismerkedhetünk meg közelről, a hírhedt Horger-ügyig, majd részben a Szegeden, részben Pesten töltött nyárig, az MSZMP-vel, azaz a „Vági-párttal” létrejövő kapcsolatig. (A II. fejezet címadasa téves: 1924 őszétől 1925 tavaszáig ígéri az események követését; valójában 1925 őszéig kíséri el a húszéves költőt.) Ezzel a kiigazítással érthetőbb, hogy a megfelelő időszak verseinek tárgyalására áttérve első nagyobb egységként egybefogva elemzi Szabolcsi az 1923 őszétől 1925 őszéig megszületett költeményeket (IV. fejezet). Ezután viszont már nem választja ketté az életet és művet, hanem mind a bécsi, mind a párizsi időszaknál egy-egy fejezetben belül, egymás mellett foglalkozik József Attila hányattott sorsával és formaromboló verseivel (V—VI. fejezet). Ez a fajta következetlenség, kétféle feldolgozásmód indokoltá válik, amint közelebbről vizsgáljuk a fejezetekbe foglalt anyag természetét. A költő életének és verseinek változása egyaránt joggal indítja arra a szerzőt, hogy előbb az élet-körülményeket, a családi, baráti kör változásait, a tizenkilenc-húsz éves korban fokozott jelentőségű, pszichikumot formáló tényezőket helyezze a szokottnál élesebb megvilágításba, majd a figyelem túlságos megosztásától őrizkedve, a korabeli verseket egy tömbben, külön fejezetben tegye mérlegre. A bécsi, illetve párizsi tartózkodás idején viszont az események és a versek természete egyaránt diktálja azt, hogy egymással összefonódva, ugyanazon fejezetben belül kerítsen sort például a bécsi anarchizmus, az ottani magyar emigrációval létesülő kapcsolatok és az *Ülni, állni, ölni, halni* című vers avagy *A groteszk hangú lázadás* költői darabjainak elemzésére.

Még mindig a kötet felépítését vizs-

* Szabolcsi Miklós: Érik a fény. József Attila élete és példája 1923—1927. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. (Irodalomtörténeti könyvtár 32.)

gálva adósak vagyunk azzal a kérdéssel: mindezek között miért és hogyan kaphat helyet két — monográfiában szokatlan — fejezet: a III. és a VII. (A „köznyelv” — *Fiatalok kórusa 1923—1925-ben; A magyar irodalom változása a párizsi tartózkodás idején*)? Hiszen mindkét fejezet esetében olyan kérdésekkel találkozunk, olyan irodalomtörténeti mozgólódásokról, áramlatokról, folyóiratokról, költőkről kapunk képet, amelyek — első rápillantásra — más műbe tarthatnának, s amelyek már egy kortörténeti feldolgozás jelentékeny részét képezhetnék, netán külön, kisebb kötetekbe, füzetekbe kívánkoznának. Nem történik-e itt egy olyanféle határátlépés, amely megbocsáttatik a tekintélyes szerzőnek, de amely a monográfia egésze szempontjából szükségtelen, eltűzött kitérő? Ismét a tárgyalt anyag természetét segíthet csak lelkiismeretes válaszhoz. S a felelet nem csupán abban merül ki, hogy akár némely fiatal költőtárs portréja: főleg a Pintér Ferencé, kisebb mértékben az Erg Ágostoné, másutt aligha kaphat helyet, hiszen munkásságuk egyik legmaradandóbb nyoma az, hogy a fiatal József Attila emberiköltői formálódásában jelentékeny szerepet játszottak. Még inkább arról is szó van, hogy egy József Attila-életrajzban más oldalról kapnak fényt a joggal ismertebb személyiségek; hogy a más összefüggésben számtalanszor tárgyalt irodalomtörténeti és eszmetörténeti vonatkozások itt másféle nagyító alá kell hogy kerüljenek. (Például a fiatalok vezetőiként szereplő Szabó Lőrinc, Erdélyi József; avagy a fiatalok mestereként kezelt Nietzsche; a világirodalmi példaként számba vett Verhaeren, Whitman, Ivan Goll és mások.) Végül — s ez az érv bizonyul talán legsúlyosabbnak — az egész monográfiát, felépítését, de ezen belül tárgyalásmódját is alapvetően befolyásolja, korlátozás helyett korlátlanítja az a tény, hogy egy kétségtelenül korszakos nagyságrendű költő áll a középpontjában. Mégpedig éppen a korszakosság válság vagy odáig nem jutás fordulópontjai időszakában.

Szabolcsi Miklós egész munkáját áthatja az a tudat, hogy a tizennyolc-húszéves József Attila kibontakozásának kérdései, érlelődésének gondoljai egy egész irodalomtörténeti korszak, sőt korszakváltás alapkérdéseinek gyűjtőpontját képviselik. De nem csupán egyszerűen ennek tudata hatja át. Az anyaggyűjtés, majd a szelekció folyamán, a részletek összeillesztésekor, az életrajzi, stílustörténeti stb. összefüggések feltárása során,

később az egész adat- és problémahalmaz könyvvé formálásokor eleven, munka közben kibontakozó tapasztalatként mutatkozik meg ez a fenti, egyszerű tény. Az *Érik a fény* kötet cím, egyben József Attila-verse cím, újabb átvitt értelmet nyer. Hiszen miközben a költő leendő, ezekben az években érlelődő „személyes” fényéhez járul hozzá a monográfia, aközben hozzá kell szólnia ahhoz: miféle fények érlelődésével találkoznak tulajdonképpen 1923—1927-ben, ha az ifjú költő útítársaivá szegődünk? Miféle „fények” a költői szónak nemcsak a poétikai, hanem a társadalmi, történelmi értelmezései szerint is?

Szabolcsi Miklós úgy keríti hatalmába anyagát (az eléggé nem hangsúlyozhatóan teljességre törekvő, óriási — de nyilván nem teljes anyagot), hogy anyaga is hatalmába keríti őt. A szó jó értelmében: nem tesz erőszakot az útkereső, saját hangját kereső József Attila kritikus éveinek sokszínű, ezer árnyalatú, máig megoldatlan problémakötegén, hanem, szinte fából vaskarikaként, a monográfia klasszikus kötöttségein belül „avantgarde” újításokat alkalmaz. Ezek közül csak néhány az, amit felsoroltunk, amikor most elsősorban a kötet felépítésére fordítottuk figyelmünket. Ez az alaposan megfontolt monográfiaforma-bontás nemcsak a fő fejezetek egymásutánjában mutatkozik meg, hanem az egyes fejezeteken belül is. Szabolcsi maga készít elő minderre akkor, amikor az egész kötetet bevezetés helyett egy izgalmas verselemzéssel indítja el. Külön kellene szólnunk az anyaggyűjtés, sőt a szakirodalom-felhasználás szokatlanságairól (arról például, hogy Szabolcsi nemcsak neves és közismert szerzőkre hivatkozik, hanem számításba veszi József Attila ismeretlenebb híveit is).

Alapvető kérdés azonban az, amelyet az adott kötetnél jóval tágabb körű elméleti, módszertani kérdésként vet fel, s egyben eleven kísérletként old meg a szerző, mivelhogy felvet, megkerülhetetlenül, maga a József Attila-életmű: milyen módon kezelhetjük és hierarchizálhatjuk, rendelhetjük egymás mellé vagy alá egy nagy költő életútjának, eszmei útkeresésének, illetve a megfelelő kor eszmei, művészi áramlatainak egymásba bonyolódó kérdésköréit? Az *Érik a fény* alapvető vívmányának elsősorban azt tartom, hogy nemcsak teoretikusan, hanem az eleven anyag feltárása közben napirendre tűzi — többek között — ezeket a megoldásra váró feladatokat is.

Széles Klára

A kolozsvári csillagda története

Régebben egyszerűen így emlegettük a XVIII. századot: a felvilágosodás százada. Nincs ezzel ellentétben, csak a felvilágosodás másik vonását fejezi ki az újabban terjedő elnevezés: a természettudományok százada. Egy futólagos tudomány- és technikatörténeti szemle elég ahhoz, hogy az elnevezés jogosságát igazolja. Hiszen ki ne gondolna e századról a fizikus Newton és a matematikus Leibniz most kiteljesedő eredményeire, a kémikus Priestley és Lavoisier munkásságára, Georges Buffon harminckötetes természetstoriájára, Linné növény- és állatrendszertanára vagy olyan technikai találmányokra, mint Franklin villámhárítója, a Montgolfier testvérek léggömbje, a Watt-féle gőzgép?

Ha nem is e nemzetközi nagyságokhoz mérhető személyiségekről van szó, önismereti tudatunkban hozzájuk kapcsolódik az Apáczai Csere János és Pápai Páriz Ferenc nyomába lépő mineralógus Köleséri Sámuel, az agrártudományokban és kémiában elmélyedő Fridvaldszky János, az orvostudományokban jeleskedő Mátyus István és Ion Piariu-Molnar, a botanikában linnéista alapokon álló Michael Agnethler és Benkő József tevékenysége. És méltán sorolhatjuk ide a csillagász Hell Miksát is, akit Maximilian Höll néven tart számon a nemzetközi tudományos irodalom. Az ő személye áll az előttünk fekvő könyv* tárgyának középpontjában.

A szerző — Heinrich László — újabb fehér folt felderítésére terjesztette ki tudományos vizsgálódását. S fáradtsága révén még mindig szegényes tudomány- és iskolatörténetünk egy kis remekkel gyarapodott, a „művelődéstörténeti kiskönyvtár“ névtelen sorozata pedig újabb kötettel. Múltunk rangos művelődési személyiségei, ősi intézményei, neves feltehető-kutatói és régi kultúránk más emlékei, hagyományai kapnak helyet a sorozatban. Ezeket felderíteni, számon tartani s a közönség elé tárni a romániai magyar tudományosság kötelessége.

Heinrich László több ponton került a kolozsvári csillagda múltjának vonzásába. Tanulója, majd tanára volt a Báthori Egyetem örökébe lépő középiskolának, mely az idén, 1979-ben ünnepli fennállásának 400 éves jubileumát. Diákja volt a kolozsvári egyetemnek, majd tanársegéde a csillagászati tanszéknek. Az alma mater nemcsak a tuda-

mány mézével táplálta, de megtanította diákját múltunk emlékei és intézményei megbecsülésére is. Heinrich László büszkén őrizte a fizikai szertárban az egykori csillagda eszközeit, a kísérleti fizika instrumentumait, az ásványtár darabjait, melyek az itt működött tudós professzorok munkásságának emlékei. Nem is beszélve arról, hogy a város múltja iránt érdeklődő honosként nem egyszer találkozott a csillagdával, melynek tornya ott emelkedik a régi városképek sárgult lapjain. Hasonló indítékok magyarázzák a lelkes hozzáállást, amellyel a szerző tárgya kutatásához hozzálátott. Az avatatlán nem is gondolná, mennyi fáradságba és munkába került a nem nagy terjedelmű munka elkészítése, hiszen a 115 oldalas könyvecske minden lapjára egy tanulmányozott forrásmunka esik, a nemzetközi és romániai szakirodalom könyvei, tanulmányai és cikkei.

A szerző tudományos igénnyel, de minden érdeklődő olvasó számára írta könyvét, közérthetően és világos szerkezettel. Csak dicsérni lehet, hogy a hosszas tanári gyakorlat során verébe itatódott ismeretterjesztés szellemében munkájához *névjegyzéket* csatolt, amelyben ott szerepel a könyvből előforduló minden jelentős személyiség életrajzá-
nak és munkásságának summája, *kislexikonában* pedig a fontosabb szakkérdések rövid, szócikkbebe foglalt kifejtése. Lelkiismeretességére és módszerességére jellemző, hogy még a kiegészítő részekhez is szakirodalmat csatolt, eligazítól azoknak, akik a kérdések további elmélyítéséhez éreznek kedvet.

Túlnyomóan humán beállítottságú művelődéstörténeti kutatásainkban jelentős esemény, hogy Heinrich a XVIII. századi természettudományok élvonalában haladó asztronómia tárgyköréből értekezik. A kolozsvári csillagda mintegy két évszázados történetét az egyetemes összefüggésekbe ágyazva mutatja be, és gondja van csillagászat tudományunk más eredményei és intézményei bemutatására is. Látjuk, hogy évezredes fejlődés után hogyan válik el a csillagászat a csillagjósástól, majd azt az időszakot, amelyben a tudós asztronómus megélhetésének biztosítására horoszkópot kénytelen készíteni, s végül a már mai értelemben vett tudományoság hajnalkorát. Bár a kolozsvári csillagdának „csak“ kétszáz éves múltja van, a könyv figyelemzeti az olvasót, hogy annak váradi testvérintézménye, az ottani asztronómiai intézet megal-

* Heinrich László: Az első kolozsvári csillagda. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.

pítása 1450 tájára tehető. Büszkén idézhetjük a jeles humanista főpap, Mátyás király nevelője, Vitéz János püspök személyiségét, aki a humanista fellendülés légkörében megalapította a váradi csillagdat, a középkori Európa első ilyen természetű intézményét, megelőzve Tycho Brahe dániai obszervatóriumát. A közbejött viharos évszázad, a Mohácsot követő átmeneti visszaesés elseperte ezt az intézményt is. De Johannes Honterus brassói reformátor *Rudimenta cosmographicá*jának (1541) hetven éven belül elért négy hazai és 25 külföldi kiadása, Láczi Jakab, Wolphard István, Heltai Gáspár, majd a gyulafehérvári Collegium Academicumba meghívott professzorok, J. H. Bisterfeld és J. H. Alsted, a csillagászat tudomány eredményeit magyar nyelven első ízben terjesztő Apáczai Csere János foglalatosságai mind azt igazolják, hogy hazai tudományosságunk a váradi csillagda és a kolozsvári csillagvizsgáló megalapítása közötti időszakban is igyekezett lépést tartani a nemzetközi asztronómiai eredményekkel.

Természetesen az erdélyi csillagászat történetének és az asztronómia európai körképének felvázolása csak keret a könyv tulajdonképpeni tárgya, a kolozsvári obszervatórium ismertetése számára. Betekintést nyerhetünk innen a Báthori István erdélyi fejedelem, majd lengyel király alapította kolozsvári Akadémia oktatói-tudományos munkájába s az ennek örökébe lépett XVIII. századi jezsuita Collegium Academicum jelentős tevékenységébe. A csillagda ez utóbbi keretében alakult meg, Jánosi Miklós matematika- és bölceletprofesszor vezetésével. Fontos tudnunk, hogy a Bécsben tanult Jánosi az elméleti számítások mellett már megkezdte a csillagászati megfigyeléseket is, *Trigonometriájában* pedig naprendszerünk bolygóinak egymáshoz való távolságát pontos számításokkal határozta meg.

Az égitestek megfigyelésének gyakorlati útját követte a kolozsvári csillagda legkiemelkedőbb munkása, kiépítője és irányítója, az itt három esztendő tölthető Hell Miksa. Szülővárosából, Selmecbányáról a bécsi egyetemre került ifjú diákban korán felébredt az érdeklődés a csillagászat iránt. Ismereteit előbb a nagyszombati, majd a kolozsvári csillagda építésénél hasznosította. Kolozsvári működése (1752—1755) kimondottan a csillagvizsgáló kiépítését és felszerelését célozta. Távozása után régi

és új munkahelye, a kolozsvári és a bécsi egyetem között rendszeres kapcsolatot épített ki. A matematika, az elektromágnességtan és a mágnesség kérdéseiben úttörő munkásságot kifejtő Hell Bécsben európai hírnév csillagásszá nőtte ki magát, és VII. Keresztély dán király őt kérte fel, hogy országában az 1769-i Venus-átvonulást megfigyelje. Hell tudományos expedíciója asztronómiai eredményei mellett számunkra külön is nagyon lényeges: útjára elkísérte rendtársa, Sajnovics János, aki aztán lappföldi megfigyeléseivel s azok közlésével a finnugor nyelvészet úttörőjévé vált.

A kolozsvári csillagda működése a kezdetektől napjainkig töretlen. Bár 1798-ban régi épületét a nagy tűzvész a város jó részével együtt elpusztította, 1805-ben már elkészült az új épület. Az állami egyetem megalapítása (1872) után élére nem a csillagászat, hanem a repülőgép feltalálása terén jeleskedő fizikus, Martin Lajos állott, de az asztronómia elméleti és gyakorlati kérdései nem hiányozhattak az egyetem programjából. Mikor aztán a város szennyezett levegője miatt az egykori Király utcában levő csillagda is korszerűtlené vált, megint új épületről kellett gondoskodni. Így készült el 1921-ben az asztronómiai megfigyelőállomás a Házsongárd tetején, a Csillagvizsgáló utca végén, és teljesítette fél évszázadon át tudományos és oktatói feladatát. A város rohamos fejlődésével együtt járó füstköd és a közeli épületek zavaró fényei miatt a négy évtizede működő obszervatórium sem tudta zavartalanul végezni munkáját; ezért került sor az új, bükki csillagászati megfigyelőállomás felavatására 1976 novemberében. Épülete ott emelkedik a Rákóczi-forrás felett, a Felek-tetőn 750 m magasságban. Tornya és berendezése a közelben levő tv-állomással együtt a századunkban zajló tudományos-műszaki forradalomra emlékeztet, de egyben azokra a hagyományokra is, amelyekre a ma eredményei épülnek.

A haladás arra inti a mai embert, hogy „a mindenséggel mérje magát”; a helyi eredmények számbavételénél szembe előtt lebegjen a nagyvilág, az emberiség. Heinrich László ezt nem felejté el. A kolozsvári — s általában az erdélyi — csillagászat eredményeit az egyetemhez méri, de sohasem téveszti szem elől annak bemutatását, amivel tudományosságunk az asztronómia egyetemes haladásához hozzájárult.

Csetri Elek

**Dr. CSABA GYÖRGY (SZERKESZTÉSÉBEN): A MODERN EMBER
BIOLÓGIAI PARADOXONJA**

A törzsejlődés teremtményei vagyunk, de mai fejlettségi szintünkön már ki tudjuk iktatni életünkéből az evolúció tényezőit. Az erkölcs megakadályoz abban, hogy szabadon hagyjuk érvényesülni — emberi fajunk viszonylatában — a természetes szelekciót, ám nem akadályoz meg abban, hogy egyrészt az egész földi létet vesztélyezettető fegyverekkel kísérletezzünk, másrészt nemcsak „saját” szervezeteinket, hanem átörökítő mechanizmusunkat is károsító életmódot éljünk. Ilyen és hasonló paradoxonok jellemzik modern korunkat, oly mennyiségben, hogy a kötet tizenöt tudós szerzője több mint hatszáz oldalon felsorolni sem képes valamennyit (az ember—gép viszony paradoxonjai például szóba sem kerülnek); — amit azonban sorra vesznek, azt alapos tárgyismerettel és nagy felelősségtudattal világítják meg az olvasó számára.

És íme a szerzők paradoxonja: „E könyv minden egyes írója azért műveli a tudományt, hogy előrevigye az emberiséget, hogy gyógyítsa a betegeket [ti. majd-nem mindannyian orvosok — O. S.], hogy feltárja a természet titkait. És ugyanúgy nem tudja, mint minden más ember, hogy amit felfedez, minden hasznos-sága ellenére is mennyi kárt hordoz magában. A könyv szerkezete értelem-szerűen hozza magával, hogy le kell írni bizonyos alapjelenségeket ahhoz, hogy a problémákat felvethessük. És e részek olvasásakor kitűnik: a szerzőnek titokban csillog a szeme a büszkeségtől, hogy mit is értünk el, hogy milyen eredményeink vannak. Reméljük azonban, hogy ez a csillogás nem halványítja el az árnyékokat, amelyek a fonákságok árnyékai. Nem mintha mi nem szeretnénk haladni, és nem értékelnénk eredményeinket. Csak nekünk most az a feladatunk, hogy leírjuk: hogyan is fizethetünk értük.” (Csaba György)

A kötet tanulmányai öt fejezetbe rendeződnek. A *modern ember problémái* cím összefoglalta három tanulmány fogalmakat tisztáz, és az emberi faj evolúciójának alapvető kérdéseit veti fel; a következő négy tanulmány tárgya: *A természeti tényezők, amelyek ma másként hatnak, mint bármikor ezelőtt*; két írás *Az ember és a megváltozott környezeti tényezők*, újabb négy pedig *Az ember által teremtett mesterséges tényezők* kérdéseivel foglalkozik; s végül *Szociális és pszichés tényezők a megváltozott környezetben* címmel öt tanulmány demográfiai, szexológiai, lélektani és agresszológiai problémákat elemez.

A bevezető, amelyből fentebb idéztünk, szinte „programszerű borúlátásra” szólítja fel a tudomány eredményeinek önkéntelenül örvendező szerzőket. Ez a megkövetelt és vállalt negativizmus azonban — noha a problémalátás érzékenysége, a felelősségtudat erkölcsi komolysága formájában mindenik tanulmányban jelen van — sehol sem torkollik pesszimizmusba, a szerzők épp a tudomány eredményeiben és az ember értelmi fejlődésének mai szintjében bízva hiszik és hirdetik az ilyen igazságokat: „Nincs ok pesszimizmusra, mert a tudás, az értelem gyarapodása rohamos, és a tudomány hatalma óriási. A jelenlegi evolúciós paradoxonok zömmel abból adódnak, hogy a tudás egyre fokozódóan — de nem teljesen — kivonja az emberiséget a természetes fizikai környezet hatása alól, anélkül hogy teljesen kielégítő mesterséges viszonyokat tudna teremteni. A tudás tette lehetővé, hogy az ember minden más élőlélynél erőteljesebben beleavatkozzék saját biológiai evolúciós tényezőibe, anélkül hogy kielégítően irányítani tudná ezeket a tényezőket. Tudásunk ma még nem elegendő ahhoz, hogy felismerhessük az evolúció minden vonatkozását, de az emberi történelemből számos példa igazolja, hogy amit az egyik generáció még elvileg lehetetlennek tartott, azt a következő generáció már meg is oldotta.” (*Medicina Könyvkiadó. Budapest, 1978.*)

O. S.

CONSTANTIN STROE: ETICA LUI DIMITRIE GUSTI

Az *Etikai Kiskönyvtár* sorozatában figyelemreméltó munka látott napvilágot. A szerző, Constantin Stroe arra vállalkozott, hogy szintetikus képet adjon Dimitrie Gusti erkölcsstani nézeteiről. Stroét az a felismerés, illetve meggyőződés vezette, hogy a bukaresti szociológiai iskola vezetőjét az erkölcs problematikája éppígy

foglalkoztatta, mint a társadalmi valóság feltárása. Sőt, szerinte az etikában a Gusti-féle koncepció boltívének zárókövét kell látnunk, s ily módon ismerete nélkül szociológiáját sem érthetjük meg.

Tudjuk, D. Gusti egységes szociológiai, etikai és politikai rendszert dolgozott ki. A társadalom megismerése sohasem volt számára öncél, hanem kiindulási alapnak számított az adott valóság megváltoztatására. A társadalomismeret a reformtevékenységet volt hivatva szolgálni — a jövő társadalom eszményének jegyében. Gusti felfogásában a megfelelő eszmény megfogalmazása éppen az etika hivatása lenne, a politika tudományára várna viszont az a feladat, hogy a társadalomalakítás céljára eszközöket, módozatokat kínáljon. A szociológia, az etika és a politika egysége D. Gustinál a logika síkján fejezi ki a múlt, a jelen és a jövő társadalmi valóságának összefüggését. Ami ma a társadalmi jelent képviseli, az a távoli vagy a közeli múlt szempontjából valaha az eszményt képviselte. Ami pedig a társadalmi jelen számára jelenleg eszmény, az bizonyára a valóságot fogja a jövőben jelenteni.

Constantin Stroe tehát jól tájékozódott, amikor nem csupán felfigyelt a hazai Gusti-irodalomban mutatkozó hiányra, hanem — ugyancsak helyes úton közeledve Gusti professzor erkölcsstanához — hézagpótló kutatásait a harmincas-negyvenes évek romániai társadalompolitikai és szellemi irányzatainak feltérképezésével kötötte össze. Gusti etikáját valóban csak e háttérből kidomborítva lehet (és szabad) értelmezni. A román társadalomtudós a korszerűsödő ország metamorfózisait kívánta a polgári demokratizmus és reformizmus szellemében. elősegíteni, Gusti ugyanis komolyan aggasztották a feudális múlt még érezhető csökevényei, szembe kívánt fordulni e múlttal kötődő misztikus-nacionalista nézetekkel, mindezt pedig egy ún. pozitív erkölcsstan kidolgozásával vélte elérni.

A szerző jogosan méltatja Gusti abbéli igyekezetét is, hogy az erkölcsstannak „korszerű státust” biztosítson. A modern etikának Gusti felfogásában mentesülnie kell az erkölcsprédikáció kölöncétől, részt kell kérnie és vállalnia a társadalom, az egyén létét érintő döntések kialakításából.

Az *Etikai Kiskönyvtár* legújabb kötetének szerzője — megfogalmazott igénye szerint — kritikailag veszi szemügyre Gusti erkölcsstanát, s többek között rámutat arra, hogy noha Gusti professzor el akarta kerülni a moralizálást, nem tudott megszabadulni attól a felvilágosító-voluntarista hittől, hogy pusztán fennkölt eszmékkal és erős akarattal elő lehet mozdítani a társadalmi haladást. Persze, Gusti nem volt annyira a felvilágosító hiedelmek foglya, hogy ne tudta volna: a változtatás cselekvést is feltételez.

Gusti számára a jövő társadalmában testet öltő eszmény — voluntarista bölcséletének megfelelően — az emberi személyiség jellegzetes tulajdonságainak és képességeinek, tehát öntudatának és akaratának a szabad kibontakozása lenne. Ennek az egyébként vonzó ideálnak a körvonalazásában viszont Gusti nem volt következetesen tekintettel a megvalósulás konkrét feltételeire.

Constantin Stroe a következőképpen foglalja össze konklúzióit: „...Gustit, a tudóst és közéleti embert az a vágy hajtotta, hogy megoldásokat találjon és eszközöket jelöljön ki az ország helyzetének jobbítására. E törekvés vonalán több olyan akciót indított el, amelyek teljes mértékben kifejezték nemes szándékait. Felfogása szerint a tőkés társadalomgazdasági rend megtisztítására lenne szükség, ezt pedig az általa javasolt erkölcsi reformok purgatóriumában viszont szeretne volna véghezvinni. Reformjai azonban nem érintették kora társadalmának lényegét.” (*Editura științifică și enciclopedică. București, 1978.*)

G. E.

